

LA COMMUTACIÓ DE L'USDEFRUIT UNIVERSAL DE L'HERÈNCIA EN SUPÒSITS DE PARTICIÓ

David Casellas Roca
Advocat

Els models de família en una societat moderna són múltiples i variats, fet que comporta relacions jurídiques cada vegada més complexes en la vida dels seus membres i, òbviament, també després de la mort. Per això el testament és la millor fórmula que hom té per a ordenar la successió mitjançant la institució d'un o més hereus, establir llegats i establir altres disposicions per a després de la defunció.

Tota successió s'obre en el moment de la mort del causant i, a falta de testament, es fan les crides legals previstes en l'article 441-2 del Codi civil de Catalunya (en endavant, CCCat), de manera que es converteixen en hereus principalment deferits els fills del causant (art. 442-1 CCCat). Tanmateix, el cònjuge vidu o el convivent en parella estable supervivent, si concorre a la successió amb fills del causant, té dret a l'usdefruit universal de l'herència (art. 442.3 CCCat), que pot commutar per l'atribució d'una part de la mateixa herència. Es tracta de l'opció prevista en l'article 442-5 del mateix cos legal. La commutació, entesa com l'acció de mudar una cosa per una altra, significa canviar l'usdefruit universal per l'atribució d'una quarta part alíquota de l'herència (art. 442-5.1 CCCat) i, a més, l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar.

Roser Berenguer Sabaté¹ afirma en els seus comentaris sobre l'article 442-5 CCCat que es tracta d'una de les principals innovacions del CCCat respecte del Codi de Successions de Catalunya, que millora sensiblement la posició del cònjuge supervivent en la successió intestada.

L'objecte de la commutació és, segons la mateixa autora, una suma de drets: l'atribució de la quarta part alíquota de l'herència més l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar. L'usdefruit no s'imputa a la quarta part alíquota, sinó que es rep «a més» (art. 442-5.1). No obstant això, el valor de l'usdefruit es descompta del valor de l'actiu hereditari líquid per a calcular la quarta part alíquota. Dit en altres paraules, si es rep l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar, es rep menys part alíquota, però el

1. R. BERENGUER SABATÉ, «Artículo 442-5 [CCCat]. Conmutación del usufructo», a Encarnación ROCA TRÍAS (coord. gral.) i Lluís JOU MIRABENT (coord. vol.), *Sucesiones. Libro cuarto del Código civil de Cataluña*, Madrid, Sepín, 2011.

valor de l'usdefruit es resta del valor total de l'herència (si s'imputés a la quarta part alíquota, es restaria del 25 %).

Segons l'article 442-5.3 CCCat, el cònjuge vidu o el convivent en parella estable supervivent només pot demanar l'atribució de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar si aquest bé forma part de l'actiu hereditari i el causant no n'ha disposat en un codicil o en un pacte successori, i acaba aplicant a aquest usdefruit el que estableix l'article 442-4.3 CCCat, que tracta sobre l'extinció del dret d'usdefruit i les causes generals d'extinció dels drets reals (art. 532-1 i seg. CCCat). Una de les causes generals d'extinció dels drets reals és la consolidació. L'article 532-3 CCCat estableix que el dret real s'extingeix quan es produeix la reunió de titularitats entre el propietari i el titular del dret real. La conseqüència que comporta que el cònjuge vidu o el convivent en parella estable supervivent opti per commutar l'usdefruit universal per l'atribució d'una quarta part alíquota de l'herència i, a més, l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar, és que es genera un dret de crèdit contra els hereus, i no un dret real sobre l'herència. Ho confirma la remissió expressa de l'article 442-5.5 CCCat a les normes del llegat d'una part alíquota, contingudes en l'article 427-36 CCCat, el qual comença dient: «El llegat de part alíquota té el caràcter de llegat d'eficàcia obligacional [...]». Això significa que la quarta part alíquota de l'herència pot ser pagada en béns de l'herència o en diners, a lliure elecció dels hereus.

El càlcul d'aquesta quarta part alíquota de l'herència no sempre és senzill, i no només perquè els cridats a succeir puguin tenir divergències en la quantificació i valoració dels béns, sinó perquè pot haver-hi discrepàncies fins i tot en relació amb el procediment de càlcul. Imaginem el supòsit que es dona més habitualment quan entre els béns de l'herència hi ha l'habitatge i aquest s'atribueix al cònjuge vidu o convivent, que opta per commutar l'usdefruit. Roser Berenguer Sabaté considera que, en aquests casos, segons l'article 442-5.4 CCCat, del valor de l'actiu hereditari líquid (actiu menys passiu) es descompta, primer, el valor dels béns disposats en codicil o pacte successori i, segon, el valor de l'usdefruit de l'habitatge, si és atribuït al cònjuge vidu o convivent. En cap cas es descompten del valor de l'actiu líquid les llegítimes (és coherent amb l'article 442-4 CCCat, que disposa que l'usdefruit universal s'estén a les llegítimes). El valor resultant es divideix per quatre i el resultat és el valor de la quarta part alíquota.

A propòsit de l'extinció de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar en el cas que sigui atribuït al convivent a més de la quarta part alíquota de l'herència, la mateixa autora conclou que per remissió a l'art. 442-4.3 [CCCat], l'usdefruit sobre l'habitatge conjugal o familiar s'extingeix per les mateixes causes que l'usdefruit universal intestat: és a dir, per les causes generals d'extinció del dret d'usdefruit (contingudes a l'art. 561-16 [CCCat]). I per la mateixa remissió, no s'extingeix, encara que el vidu o convivent supervivent contregui matrimoni o passi a conviure amb una altra persona. Per tant, l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar (o de la quota que pertanyia al causant) té, com l'usdefruit universal intestat, caràcter vitalici.

En els supòsits de partició de l'herència, les desavinences poden aparèixer quan concorren diversos cohereus legals (fills) a parts iguals, a més del cònjuge vidu o convivent en parella estable del causant, que a la vegada sigui progenitor o progenitora d'un dels fills cridats a l'herència, si bé existeixen altres fills nascuts de relacions matrimonials o de parella anteriors, i quan l'immoble que constituïa l'habitatge habitual del causant, de la seva parella i del fill comú forma part dels béns de l'herència. Potser les parts puguin estar d'acord en la formació de l'inventari de béns i drets que formen el cabal hereditari, en el valor (actiu i passiu) d'aquests béns o en el valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar. Fins i tot poden estar d'acord en l'adjudicació que s'ha de fer de l'immoble que constituïa l'habitatge conjugal o familiar a favor del convivent i el seu fill —cohereu legal—, però el conflicte pot sorgir en com es determina la part alíquota de cada hereu.

Imaginem el cas pràctic següent: en el domicili familiar conviuen una parella i tres menors, els dos primers nascuts d'una anterior relació matrimonial o de parella del pare, i el tercer, fill comú amb la parella actual. L'habitatge és propietat del pare, qui mor en un accident sense haver atorgat testament. La parella convivent opta per commutar el seu dret d'usdefruit per una quarta part alíquota de l'herència, de manera que les persones cridades a l'herència són els tres fills del difunt i la parella, i tots estan d'acord que aquesta quarta part alíquota de l'herència es pagui amb l'atribució de l'habitatge habitual. Hi ha dues possibles maneres d'entendre com s'han de fer els càlculs.

Una primera postura podria ser la següent: s'ha de partir de l'actiu hereditari líquid (actiu menys passiu) (A), sobre el qual s'ha de restar el valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar (B). Del resultat (C), se n'ha de determinar una quarta part (la quarta part alíquota de l'herència) (D), i la diferència (E) s'ha de dividir entre els tres hereus, cosa que donarà la quota del cabal hereditari adjudicable a cada hereu (F). És a dir: $A - B = C \rightarrow C : 4 = D \rightarrow C - D = E \rightarrow E : 3 = F$.

(A = actiu hereditari líquid; B = valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar; C = diferència entre actiu hereditari líquid i valor de l'usdefruit de l'habitatge; D = quarta part alíquota de l'herència; E = diferència entre C i la quarta part alíquota de l'herència; F = quota del cabal hereditari adjudicable a cada hereu)

L'altra postura podria considerar que també s'ha de partir de l'actiu hereditari líquid (actiu menys passiu) (A), al qual s'ha de restar el valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar (B). Del resultat (C), se n'ha de determinar una quarta part (la quarta part alíquota de l'herència) (D), però la diferència (E) encara no es pot dividir entre els tres hereus, ja que abans s'hi ha de tornar a descomptar el valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar (B), cosa que donarà un resultat (F) que, aquest sí, s'haurà de dividir entre els tres hereus, i això donarà la quota del cabal hereditari adjudicable a cada hereu. És a dir: $A - B = C \rightarrow C : 4 = D \rightarrow C - D = E \rightarrow E - B = F \rightarrow F : 3 = G$.

(A = actiu hereditari líquid; B = valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar; C = diferència entre actiu hereditari líquid i valor de l'usdefruit de l'habitatge;

D = quarta part alíquota de l'herència; E = diferència entre C i la quarta part alíquota de l'herència; F = diferència entre E i el valor de l'usdefruit de l'habitatge; G = quota del cabal hereditari adjudicable a cada hereu).

Segons aquesta última postura, el segon descompte del valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar és justificat pel fet que actua com un llegat que es resta a l'herència, atès que cap dels hereus pot gaudir d'aquest usdefruit perquè ja ha estat atorgat a la parella supervivent.

Segons l'opinió d'aquest autor, no escau descomptar dues vegades, de manera sencera, el valor de l'usdefruit de l'habitatge conjugal i familiar, perquè la convivent en unió estable de parella supervivent havia decidit prèviament commutar l'usdefruit universal per l'atribució d'una quarta part alíquota de l'herència; també havia decidit cobrar en béns de l'herència aquest dret de crèdit que la convivent tenia contra els hereus, i havia escollit com a bé de l'herència amb el qual cobraria la quarta part alíquota d'aquesta el que va ser habitatge conjugal i familiar, per a passar a tenir el ple domini sobre una part de l'habitatge. La propietat adquirida legalment atorga als titulars el dret d'usar de manera plena els béns que en constitueixen l'objecte i a gaudir-ne i disposar-ne (art. 541-1 CCCat). Els fruits pertanyen al propietari, llevat que existeixi un dret que n'atribueixi la percepció a una persona diferent (art. 541-3 CCCat). L'usdefruit és el dret real d'usar i gaudir béns aliens tot salvant-ne la forma i la substància (art. 561-2 CCCat). Per tant, la convivent era, per norma, usufructuària universal de l'herència i va optar per commutar aquest dret per un altre, el de propietat sobre una quarta part alíquota de l'herència, que els hereus podien pagar amb diners de l'herència, amb diners propis o amb béns de l'herència.

La llei atorga a la convivent que opta per la commutació de drets, que mantingui l'usdefruit de l'habitatge conjugal o familiar. Significa un reforç de la figura del cònjuge vidu o convivent en parella estable supervivent. Segons el preàmbul de la Llei 10/2008, de 10 de juliol, que aprova el llibre quart del CCCat, relatiu a les successions, la pràctica anterior a l'aprovació de la llei posava de manifest que la solució usufructuària, tot i que tenia l'avantatge que atorgava una posició personal i econòmica sòlida al vidu, podia presentar disfuncions en la gestió de patrimonis de base urbana, financera o empresarial, la qual cosa feia aconsellable establir l'opció de commutar el dret d'usdefruit universal per l'usdefruit de l'habitatge familiar, si pertanyia al difunt, i una quarta part alíquota de l'herència, una vegada descomptat el valor de l'usdefruit esmentat.

Segons l'opinió de Vaquer Aloy,² aquesta justificació, basada en les disfuncions en la gestió de patrimonis de base urbana que pot representar l'usdefruit universal,

2. Antoni VAQUER ALOY, «Comentari a l'art. 442-5 CCCat», a Joan EGEA FERNÁNDEZ i Josep FERRE RIBA (dir.), *Comentari al llibre quart del Codi civil de Catalunya, relatiu a les successions*, volum II, Barcelona, Atelier, 2009, p. 1273.

és insuficient perquè llavors la facultat de commutació hauria de correspondre als hereus gravats. La justificació sembla, doncs, assenyala l'autor esmentat, el reforç de la posició del vidu o convivent supervivent.

El legislador ha tingut en consideració la petició de la doctrina que els drets del cònjuge vidu no siguin atorgats necessàriament en l'usdefruit, sinó que puguin ser-ho en altres titularitats, petició fonamentada en el fet que l'allargament de la vida significa que el desmembrament de la propietat es dilata en el temps en perjudici de tots els interessats. *Commutar*, en sentit estricte i segons la definició de la Real Academia Española, significa canviar una cosa per una altra. En aquest cas, deixar de ser usufructuari i passar a ser titular del ple domini o, el que és el mateix, deixar de tenir un dret limitat a «disfrutar» (usar i gaudir) d'un bé, per a tenir un dret a «disposar» del mateix bé.

La facultat de disposició porta inherent la d'ús i gaudi, la qual cosa no es pot dir a la inversa, ja que els usufructuaris només poden disposar dels béns usufructuats si així ho estableix el títol de constitució (art. 561-21.1 CCCat). Parlem, doncs, que un dret real limitat d'usdefruit (títol VI, capítol I, del llibre cinquè del CCCat) s'extingeix quan es produeix la reunió de titularitats entre el propietari i el titular del dret real (consolidació).

Fins i tot la normativa tributària ens ajuda a entendre que el dret d'usdefruit tributa diferent quan s'adquireix per herència, per llegat o per qualsevol altre títol successori. L'article 26*d* i *e* de la Llei 29/1987, de 18 de desembre, de l'impost sobre successions i donacions, estableix que «sempre que l'adquirent tingui facultat de disposar dels béns, l'impost es liquidarà en ple domini, sens perjudici de la devolució que, en el seu cas, escaigui» i, en canvi, «l'atribució del dret a gaudir de tot o part dels béns de l'herència, temporalment o vitalícia, tindrà a efectes fiscals la consideració d'usdefruit i es valorarà conforme a les regles anteriors».

Al cas pràctic proposat hi podríem afegir encara un altre component condicionant: que, per acord de totes les parts, també s'hagi d'adjudicar al cohereu fill de la parella formada pel causant i la convivent, l'immoble que constituïa l'habitatge conjugal o familiar. Si és així i d'acord amb les operacions divisòries que s'han dit, la convivent tindrà el ple domini (i no l'usdefruit) sobre una part alíquota de l'immoble esmentat, que en funció del seu valor significarà un percentatge del total de la finca, i el coeficient restant serà adjudicat al fill fins a arribar al cent per cent, tot i que respecte d'aquesta darrera proporció sí que haurem de distingir entre nua propietat i usdefruit, perquè la convivent, malgrat la commutació indicada, tindrà un dret afegit a l'usdefruit de tot l'habitatge conjugal i familiar i, per tant, el bé adjudicat a aquest fill, en la proporció corresponent, mantindrà un dret real a favor d'un tercer.

Per a calcular en quina mesura l'usdefruit que grava aquest percentatge que respon al fill redueix la seva quota del cabal hereditari, serà necessari aplicar un 48 % al valor total de l'immoble, operació que donarà un resultat que ens permetrà saber el valor de la nua propietat.

Tampoc no es podrà ometre el valor que tindrà l'usdefruit sobre aquest coeficient de l'habitatge conjugal i familiar que la convivent conservarà per a calcular el valor de l'herència que correspondrà als cohereus, una omisió que no es faria en el cas que sobre algun dels altres béns de l'herència hi hagués un altre tipus de dret real limitat (ús o habitació, aprofitament parcial, superfície, cens, servitud, vol, adquisició o de garantia —retenció, penyora, anticresi o hipoteca—). Per tant, tampoc no es pot fer quan hi ha un usdefruit.